

ATTAR İLE TUTMACI'NIN GÜL Ü HUSREV MESNEVİLERİ

AGÂH SIRRI LEVEND

Divan edebiyatı çerçevesi içinde, bugüne kadar tanıdığımız başlıca hikâyeler, Yusuf ile Züleyha, Leylâ ile Mecnun, Husrev ile Şirin başta olmak üzere, İskender, Behram Şah (Heft peyker), Vamık ile Azra, Cemşid ile Hurşid, Hurşid ile Ferahsad, Süheyl ile Nevbahar, Mihr ile Mah, Mihr ile Müşteri, Mihr ile Vefa, Varka ile Gülşah mesnevileridir.

Son zamanlarda elimize geçen bir mesnevi ile, divan edebiyatındaki hikâyeler serisine bir yenisi katılmış bulunuyor. Bu, Tutmacı mahlasını kullanan bir şairin *Gül ü Husrev* mesnevisidir¹.

Yazar ve eseri :

Tutmacı, bir şair adı veya mahlası olarak hiçbir kaynakta geçmez. "Tutmaç" kelimesine gelince: Bu, Türklerce bilinen bir çeşit yemek adıdır. Erzurum'a bağlı Ultu ilçesinde "Tutmaç" adında bir de köy vardır. Bundan başka, Erivan yakınlarında Zengibasara çayı yanında, sulanmadan yetişen tatlı ve güzel bir kavun türüne de "tutma" denilmektedir. Yazarın, o bölgelerde bu cins kavun yetiştiren bir adam olarak "Tutmacı" mahlasını almış olması hatıra gelebilir.

Tutmacı, eserinin "Sebeb-i te'lif" bölümünde, çağdaşlarından Ahmedî ile Şeyhoğlu Mustafa'yı övdüğüne göre, XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış demektir. Şair eserini yazdığı sırada yaşının hayli ilerlemiş olduğunu söylüyor ki, hakkında edindiğimiz bilgi bundan ibarettir. Şairin başka bir eseri olup olmadığını bilmiyoruz.

Tutmacı, eserini Attar'ın aynı adı taşıyan eserinden çevirerek meydana getirmiştir. Ancak bu, tam bir çevirme değildir. Asıl eserin (Hindistan basımına göre) 7708 beyit olmasına karşılık, çevirinin 5370 beyit olması, eserin hayli kısaltılmış olduğunu gösterir. Tutmacı, Attar'ın, bahis başlarında çok kere ilk mısraı "Ela ey..." kelimeleriyle başlı-

¹ Tutmacı ve eseri için bk. Agâh Sırrı Levend, *Tutmacı'nın Gül ü Husrev mesnevisi*, VIII. Türk Dil Kurultayı bildirileri, Ankara, 1959, ayrı basım.

yan beyitlerini atmış, tasvirleri hayli kısaltmış, bazılarını da büsbütün değiştirmiştir. Olduğu gibi çevirdiği beyitler de vardır.

Eserin yazıldığı tarih belli değildir. Ancak şairin, Şeyhoğlu'nun *Hurşid-name*'sini kaydettiği halde Ahmedî'nin yalnız *İskender-name*'sini anmış olması, eserin 789 da kaleme alınan *Hurşid-name*'den sonra, fakat 806 da tamamlanan Ahmedî'nin *Cemşid-name*'sinden önce yazılmış olduğunu gösterir. Şu halde eser, XIV. yüzyılın son yıllarında yazılmış demektir.

Eserin hangi bölgede yazıldığı, nüshanın hangi tarihte ve nerede istinsah edildiği belli değildir.

Attar'ın mesnevisi:

Attar'ın eseri, Rum Kayseri'nin oğlu Husrev ile Hozistan Emiri'nin kızı Gül arasındaki serüvenin hikâyesidir. Birbirini seven bu iki genç, buluşabilmek için hayale sığmıyan tehlikeler geçirirler. Her buluşmayı bir ayrılık takibeder. Sayısız düşmanlarla çarpışmak zorunda kahrılar. Türlü hıyanetlere uğrarlar. Umutlarını kestikleri sırada yine karşılaşır. Nihayet Husrev bütün düşmanlarını yener; on yıl süren tehlikeli bir serüvenden sonra Gül'ü alıp Rum'a döner. Husrev ile Gül orada evlenirler; mutlu bir ömür sürerler. Bir gün ava çıkan Husrev'i bir yılan zehirliyerek öldürür. Kayser de tahtını torunu Cihangir'e bırakır. Böylece eser sona erer.

Bilindiği gibi, Attar'ın eserinin türlü nüshaları arasında uzunluk bakımından farklar vardır. Eserin aslındaki bazı motifler, istinsah edenler tarafından keyfe göre atılmıştır. Meselâ eserin sonuna doğru, Husrev ile Gül Rum'a gelip evlenirler. Her ikisi de sevinç içindedir. Ancak Gül, babasıyla kardeşini düşünerek üzülmemektedir. Husrev bir ordu ile Hozistan'a gider. Gül'ün babasını ölmüş, kardeşi Behram'ı da babasının yerine geçmiş bulur. Fakat Behram bir kaleye sığınmıştır. Husrev, Behram'ın düşmanlarını yenerek o bölgeyi bir valinin idaresine bırakır; Behram'ı da yanına alarak Rum'a döner. Kayser, Husrev'in kız kardeşini Behram'a verir. Behram bir yıl sonra Hozistan'a Emir olarak gider.²

Gerek 1295 de Hindistan'da basılmış olan nüsha, gerek bazı yazmalarda bu bölüm yoktur. Tutmacı da bu bölümü almamıştır.

² Attar'ın mesnevisi için bk. H. Ritter, *Der islam*, Berlin, 1938, c. 25, f. 2, s. 134-173,

Tutmacı'nın eserinin özeti :

Rum Kayseri, oğlu olmadığı için üzgündür. Münecimler, Şah'ın güzel, akıllı ve hünerli bir oğlu olacağını, fakat çocuğun hayatta birçok güçlüklerle karşılaşacağını, bu güçlükleri yenersen ünlü bir şah olarak dünyaya hükmedeceğini haber verirler. Kayser, bir gün hareme girdiği sırada cariyelerinden birini görüp beğenir. Cariye o gece Kayser'den gebe kalır. Bunu öğrenen Kayser'in karısı, çocuğu düşürtecek bir ilâci helvaya karıştırıp cariyeye vermesini kadınlarından birine emreder. İhtiyar kadın, durumu gizlice cariyeye anlatır; hanımına da, emrini yerine getirdiğini söyler. Dokuz ay sonra çocuk doğunca, onu kendi memleketine götürmek üzere alıp yola çıkar. Bindikleri gemi yolda fırtınaya tutulur. Kadın bir ay denizde çalkandıktan sonra güçlekle bir kıyıya çıkar; bir kervana katılıp yola düşer. Haydutlar bir gece kervanı basıp hepsini kılıçtan geçirirler. Yalnız hasta olduğu için ihtiyar kadını bırakırlar. Kadın, çocuk kucağında yola devam eder. Yedi gün yedi gece aç, susuz yürüdüktan sonra Hozistan'a varır. Sarayın kapısı önüne gelince yere düşer. Bunu gören Şah'ın bahçıvanı, kadınla çocuğu alıp evine getirir. İhtiyar kadın ölmek üzeredir. Çocuğun Kayser'in oğlu olduğunu, bunu ispat edecek bir yüzüğün saçında gizli bulunduğunu söyleyerek son nefesini verir. Bahçıvanın da o gece bir oğlu dünyaya gelmiş ve ölmüştür. Bahçıvanla karısı, Şehzade'yi ölen çocukları yerine evlât edinirler. Adını Hürmüz koyup büyütürler. Hozistan Şahı'nın da Behram adında aynı yaşta bir oğlu vardır. İkisini de aynı okula verirler. Behram'la Hürmüz birlikte okuyup yetişirler. Ok atmayı, kılıç sallamayı, ata binmeyi öğrenirler. Onaltı yaşına eren Hürmüz, güzellikte, zekâ ve hünerde arkadaşlarından üstündür.

Hozistan Şahı'nın Gülruh adında güzel bir kızı vardır. Gülruh'un güzelliğini işiten İsfahan Şahı kızı babasından ister. Hozistan Şahı razı olur; fakat hazırlık yapmak üzere bir yıl mühlet diler.

Gülruh, bir gün bağı seyretmek üzere dama çıktığı sırada, bir ağaç altında yatan Hürmüz'ü görüp aşık olur. Ne yapacağını bilemez; ağlıya ağlıya damdan aşağı iner. Fakat sabredemez; tekrar dama çıkıp Hürmüz'ü seyreder. Bir kendi mevkiini, bir de bahçıvanın oğlu sandığı Hürmüz'ün durumunu düşünerek üzülür. Kanlı yaşlar döker. Gece karanlık basıncaya kadar damdan ayrılmaz. Gülruh'un Dadısı, kızı ortada göremeyince merak edip her tarafı arar. Nihayet dama çıkar. Gülruh'u kendinden geçmiş bir halde görünce aklı başından gider. Dadi'ya göre Gülruh'a nazar değmiştir.

Ertesi gün Gülruh, bağdaki havuz başında bir içki meclisi kurulmasını emreder. Sofra hazırlanır. Fakat Hürmüz'ü bağdan çıkarırlar. Gülruh Hürmüz'ü göremeyince üzüdür. Sazlar çalmıya başlar, gazeller okunur. Gülruh, bir aşk şarkısını dinlerken birden kendini kaybedip yere düşer. Rüyasında Hürmüz'ü görür. Hürmüz, kendini bağdan çıkarıp sürdüğü için ona sitem etmektedir. Gülruh ağlıyarak uyanır, hastalanıp yatağa düşer. Ancak bir ay sonra yataktan kalkabilir. Artık işi gücü, sevgilisini görmek umudu ile dama çıkmak olmuştur.

Gül bir gece sevgilisini rüyasında görür. Sabredemez; yalın ayak başı açık dama çıkar. Gece yarısı bu hali gören Dadi ona sitemler eder: "Gönlünü kim aldı, bileyim ki ona göre çaresini bulayım" der. Gülruh bahçıvanın oğlunu sevdiğini itiraf eder. Bunu işiten Dadi'nın kan beyinine çıkar; acı sözlerle kızı hırpalar. Gülruh ağlar, bir ay Dadi'nın yüzüne bakmaz. Dadi kızın haline acıyarak ona yardım edeceğine söz verir. Nihayet Gül'ün ricası üzerine Hürmüz'e gider; diller dökerek onu Gül'e aşk etmeye çalışır. Delikanlı kızarak: "Ak saçından utanmıyor musun, aklını başına topla; ben senin bildiğin adam değilim; git işine" diye Dadi'yi kovar. Dadi uğradığı bu hakareti karşılamak isterse de, delikanlı onun sözlerini cevapsız bırakarak yanından ayrılır. Dadi kırgın ve bitkin dönerek olup biteni Gül'e anlatır. Gül günlerce ağlayıp inler. Bir daha gitmesini Dadi'dan rica eder. Kızın yalvarmasına dayanamayan Dadi, bir kere daha bahçeye gider. Hürmüz oturmuş, yanında saz, elinde kadeh yalnızca şarap içmektedir. Dadi'ya da bir kadeh sunarak: "Yanıma yaklaşma. Şunu iç, çekil git!" der. Dadi'nın sözlerini dinledikten sonra teklifini yine hakaretle reddeder. Elindeki kadehi de içip artanını dadının üstüne döker ve hemen yere uzanıp sızar. Dadi'nın bu defa da eli boş döndüğünü gören Gül ağlayıp inler. Vaktini damda gezmekle geçirir.

Bir gün yine damda dolaştığı sırada Hürmüz'ün gözü Gül'e ilişir. İçine ateş düşer, bağı yanar; delikanlı umutsuz bir aşkla kıza tutulur. Bunu anlıyan kız sessizce damdan iner. Artık memnundur. Hürmüz ise yanar, yakılır; her gün bağı dolaşır. Fakat sevgilisini göremez. Dadi'nın geleceğini umar, fakat o da görünmez. Bir gün Dadi bağda görünür. Suratı asıktır, Hürmüz'ün yüzüne bile bakmaz. Hürmüz yavaşça yanına sokulur; utanarak Dadi'ya yalvarır ve yaptıklarına pişman olduğunu söyleyerek af diler. O kadar ağlayıp inler ki, Dadi acıyarak onun göz yaşlarını siler. Gece yarısı Gül ile buluşturacağını vadeder.

Gece olur. Hürmüz'le Gülruh bağda buluşurlar. Birbirlerini görünce kucaklaşırlar; yan yana oturup konuşurlar, biraz sonra kendilerinden geçerler. Bu hali gören Dadı nasihat eder. Gül utanıp ayağa kalkar. Hürmüz onu elinden tutup bağdaki bir köşke götürür. Şarap içerler; şiir söylerler.³ Bir aralık bağı dolaşıp tekrar köşke girerler. Hürmüz'ün artık sabrı tükenmiştir. Onun bu halini gören Dadı Gül'e nasihatler eder. O sırada Dadı'nın dışarı çıkmasını fırsat bilen Hürmüz Gül'e yalvarır. İki sevgili kollarını birbirinin boynuna dolayıp yatarlar. Fakat Hürmüz'ün ısrarı fayda vermez. Sabah olur. Dadı içeri girip onları bu halde görünce telâşlanır. Hürmüz ayrılıp gider; Gül de Dadı ile köşkten çıkıp saraya döner.

İsfahan Şahı bir yıl sonra Hozistan'a elçi göndererek Gül'ü babasından ister. Bu haberi alınca Gül'ün aklı başından gider. Ağlayıp sızlar, evlenmek istemediğini söyler. Şah, güvendiği bir filozofun tavsiyesi üzerine, sözünden dönmediğini, fakat kızının razı olmadığını İsfahan Şahı'na bildirir. Şah bu haberi alınca kızar. Ordusunu toplayıp Hozistan üzerine yürür. İki ordu karşılaşarak akşama kadar çarpışır. Hozistanlılar yenilir. Ertesi gün savaş devam eder. O sırada Hürmüz ortaya atılarak düşmandan er ister. Karşısına çıkan pehlivan Bihzad'ı bir vuruşta ikiye biçer. Akşama kadar elli pehlivani da birer birer öldürür. Bu hali gören İsfahanlılar Şahlarıyla birlikte kaçarlar. Hozistan Şahı Hürmüz'ü serasker yapar. Gül'ün sevincine son yoktur. İki aşık bir müddet yine zevkle vakit geçirirler.

Rum kayseri, bu sırada Hozistan'a elçi göndererek haraç ister. Göndermezse memleketini yakıp halkını denize dökceğini bildirir. Şah beylerini toplayıp durumu anlatır. Şah'ın veziri, Hürmüz'ün hediyelerle Rum'a elçi olarak gönderilmesini tavsiye eder. Şah bu teklifi çok uygun bulur. Hürmüz'le Gül ağlaşarak veda ederler.

Hürmüz Rum'a varır. Hürmüz'ün yüzünü görünce Kayserin gönlünde sevgi ışığı parlar. Hürmüz de sevincinden göz yaşı döker. Hürmüz'ün anası, oğlunun yüzünü görür görmez heyecanlanır. Memelerinden süt akmağa başlar. Elçinin kendi oğlu olduğunu iddia ederek olanı biteni Kayser'e anlatır. Kayser Hürmüz'ü çağırıp aslını sorar. Hürmüz, birçoklarının bunu sorduğunu, aslını kendinin de iyice bilmediğini, yalnız Şah'ın bahçivani tarafından büyütüldüğünü, fakat

³ Attar'ın eserinde Hürmüz'ün okuduğu şiir mesnevi tarzındadır. Tutmaç'ın eserinde Hürmüz iki, Gül de bir gazel söyler.

ona benzemediğini, bir türlü ısınmadığını, işe kendinin de şaştığını söyler. Kayser'in gözünden yaş gelir: "Kolunu aç da göreyim" der. Meğer Kayser'in bazusunda bir ben varmış; bu oğuldan oğula geçermiş. Hürmüz'ün kolundaki beni görünce artık Kayser'in şüphesi kalmaz. Hozan Şahı'na bir elçi göndererek bahçıvan Mehmerd'i getirtir. Bahçıvan Kayser'e her şeyi anlatır ve ölen kadının vaktiyle kendine verdiği yüzüğü sunar. Herkes sevinir; bayram yapılır, şehir donanır, eğlenceler tertiplenir. Bayram bir ay sürer. Kayser yavuz göz değmesin diye çok güzel olan Hürmüz'ü peçesiz sokağa bırakmaz. Hürmüz'ün adını Husrev koyar. Böylece altı ay geçer.

Husrev Gül'ün hasretiyle yanmaktadır. Oğlunu üzgün gören Kayser bunun sebebini sorar. Husrev de: "Hozistan Şahı beni elçi olarak gönderdi. Görevimi bitirmeliyim, dönüp cevabımı vermeliyim. Bundan başka Şah bana çok ihsanda bulundu. Bunu unutmamalıyım. Madem ki Tanrı bunca nimet verdi; ben de onun beylerine hıl'at giydirmeliyim. Bunları yapıp tekrar gelirim" der. Kayser'in izniyle Mehmerd'i de yanına alarak yola çıkar. Hozistan'a yaklaşınca bütün memleketi yıkılmış bulur. İsfahanlılar'ın hücum ederek memleketi yakıp yıktıklarını, Şah'ın malını ve kızını alıp kaçtıklarını öğrenir. Husrev bunu işitince çılgına dönerek, Şah'ın bağına gider. Gül'le birlikte oturdukları yerlere bakıp ağlamağa başlar⁴. Bu sırada eline bir mektup sunarlar. Bu mektup Gül'dendir. Gül, hasret ateşiyle yandığını, gece gündüz ağlayıp inlediğini yazmaktadır. Husrev mektubu okuyunca yakasını yırtar, kanlı göz yaşları döker. Yanındaki askerden otuz atlıyı alarak İsfahan'a doğru yola çıkar. Yedi gün gittikten sonra yağmurlu, fırtınalı bir günde yolunu şaşırır. Otuz gün de böylece konup göçtükten sonra güzel bir yere varır. Gördüğü bir ahunun arkasından atını sürer. Akşama kadar avı kovalıyarak yolunu kaybeder. O arada geceleme zorunda kalır. Ertesi günü yoluna devam ederek bir dağlığa erişir. Ne yiyecek vardır, ne de içecek. Aç, susuz kâh atına binerek, kâh atı yedeğinde götürerek yürür. Allah'a yalvarır, o sırada rasladığı bir keklik sürüsünü takibederek bir su kenarına varır. Kana kana su içer ve yıkanır. Bu sırada kekliklerin kaybolduğunu görür. Geceyi de dehşetli bir yağmur altında aç geçirir. Sabahleyin atını da bulamaz. Artık kuvveti tükenmiş, adım atacak hali kalmamıştır; bitkin yere düşer. Bir yamyam zenci onu bu halde görüp ellerini bağlar;

⁴ Bu sırada Husrev "ağladı" redifli bir gazel okur. Bu gazel Attar'ın eserinde yoktur.

yüce bir kaleye götürür. Yamyamlar daha önce yakaladıkları bir genci onun gözü önünde yerler. Husrev Allah'a yalvarır, yamyamın kızı Husrev'e aşık olur. Gece olunca ona yiyecek getirir. Husrev bu sayede kurtulabileceğini anlıyarak Zenci kız'ı okşayıp öper; kurtulursa çok seveceğini ona söyler. Kız: "Babamla yanındaki elli dev içerde içip sızdılar. Tam zamanıdır ,bu fırsatı kaçıрма" deyip Husrev'in zincirlerini ege ile keser. Husrev zencilerin hepsini öldürür, kaledeki tutsakları da kurtarır. Bunların içinde Ferruh ile Piruz Husrev'in hoşuna gider. Ferruh serüvenini anlatır: Nişapur Şahı Şapur, Hozistan Şahı'nın kızı Gül'ün güzelliğini duymuş, Ferruh'le Piruz'u Gül'ün bir resmini bulup getirmek üzere yollamış, onlar da Hozistan'a gelip, Gül'ün resmini bin altına satın almışlar. Nişapur'a dönerken yollarını şaşırıp zencilerin ellerine düşmüşler. Başlarından geçeni böylece anlatan Ferruh, satın aldıkları Gül'ün resmini Husrev'e sunar. Husrev Gül'ün resmini görünce coşar, ağlamağa başlar; açıp açıp ona hasretle bakar. Husrev'in haline şaşırıp kalan Ferruh: "Resmi elinden bırakmıyorsun, tanyor musun" diye sorar. Husrev başından geçeni anlatır. Onlar da yanından ayrılmıyacaklarına, doğrulukla hizmet edeceklerine söz verirler.

Ertesi sabah zencilerin ölülerini kuyuya atarlar. Zenci kızı korkarak Husrev'e yalvarır. Yalnız yüzünü görmekle yetineceğine söz verir. Husrev Zenci kız'ı ve Ferruh'le Piruz'u alır. Zencilerin malını davara yükletip yola düşer. Bunlar bir ayda Isfahan'a varırlar. Şehirde bir ev tutup yerleşirler. Husrev, Gül'ün hasretiyle ıstırap içindedir. Yanık yanık gazeller okuyup avunur⁵.

Husrev bir iki hafta içinde kendini bilgin bir hekim olarak tanıtır. Bunu haber alan Isfahan Şahı onu sarayına getirtir. Husrev Şah'ın huzuruna çıkar. Orada bilginlerin bütün sorularına cevap verir. Husrev'in usta bir hekim olduğuna inanan Şah, onu hasta olan Gül'ün yanına gönderir.

Gül kaçırıldığı gündenberi hastadır; gece gündüz ağlayıp inler⁶. Allah'a yalvarır. Allah duasını kabul eder. Husrev de kapıdan içeri girer. Dadı Husrev'i görünce tanır. Gizlice Gül'e: "İşte seni iyi edecek tabib geldi" der. Gül tereddüt içindedir. Husrev Gül'ün nabzını tutar, derdini anlar; fazla kalmadan dönüp gider. Gül, ertesi günü tekrar gelen

⁵ Burada Husrev bir gazel okur. Attar'da bu gazel yoktur.

⁶ Burada Gül bir gazel okur Attar'da bu gazel yoktur.

Husrev'i bu defa daha iyi tanır. Fakat hâlâ şüpheden kurtulamaz. Niha-yet ona kim olduğunu sorar. Husrev gülümser. Bu gülümseme her şeyi açığa vurur. Husrev, bahçıvanın değil Rum Kayseri'nin oğlu olduğunu söyleyerek başından geçenleri anlatır. Gül, kendini kaçırmaması, geceyi birlikte geçirmek üzere çarşaf giyip gelmesini Husrev'e söyler. Gece olunca Husrev Dadi'nın getirdiği çarşafı giyerek saraya gelir. İki sevgili sabaha kadar sevişirler. Fakat Husrev'in bütün ısrarları yine boşa çıkar. Ertesi sabah, İsfahan Şahı Husrev'i çağırarak, Gül'ün bir türlü kendine ısınmadığını, ne yaptıysa fayda vermediğini söyleyerek, buna bir çare bulmasını Husrev'den diler. Husrev, eğer Gül'ün iyileşmesini istiyorsa, tamamiyle düzelmek üzere onu bir ay rahat bırakmasını, bir ay içinde ilâçla onu iyi edeceğini söyler. Şah buna sevinir.

İsfahan Şahı'nın Cihanefruz adında güzel bir kız kardeşi vardır. O da hastalanır. Şah, kız kardeşine bakmasını da Husrev'e emreder. Cihanefruz Husrev'i görünce aşık olur. Bunu anlıyan Husrev, ilâç hazırlayacağını söyleyerek kızın yanından çıkar. Eve gidip arkadaşlarına durumu anlatır. Onlar da: "İki cevheri bir arada buldun; ikisiyle de aşk oyunu oyna, zevkine bak" derler. Cihanefruz, ertesi günü geldiğinde Husrev'e aşkından bahseder ve Hüsna adındaki cariyesini hediye olarak verir. Husrev kızın güzelliğine hayran olur. Bir ay gece gündüz onunla evde vakit geçirir. Bununla birlikte, günde bir kere Gül'ü de görmediği unutmaz. Ona: "Şah geldiği zaman sakalına gül, tatlı söyle, böylece Şah'ı oyalıyarak bağa çıkmak için izin iste. Ancak böyle bir fırsatla seni kaçırabilirim" der. Gül sevinir ve Cihanefruz'u yalnız bırakmamasını, onun da aşık olduğunu, her şeyi bildiğini söyler. Husrev: "Cihanefruz gibi binlercesi feda olsun; gönlümde, gözümde ancak sen varsın" diye cevap verir.

Aradan bir ay geçer. Gül'ün iyileştiğini haber alan Şah onu görmeğe gider. Gül'ü keyifli bulunca sevinir ve aşkıdan bahseder. Gül Şah'ın sözlerini iyi karşılıyarak bağda dolaşmak için bir kaç gün izin ister; bağdan dönünce razı olacağını Şah'a vadeder. Şah sevinerek izin verir. Ertesi günü Gül, yüz cariye ile birlikte bağa gider. Orada türlü eğlencelerle oyalanır. Husrev hastasını ziyarete gelip de onun bağda olduğunu duyunca hemen Şah'ın huzuruna çıkar; Gül'ü sarayda bulamadığını, bağa gittiğini öğrendiğini, bunun doğru olmadığını, hemen geri getirilmesini söyler. Şah da Gül'ün eskisi gibi olmadığını, kendisini sevmeğe başladığını söyleyerek, mükâfat olmak üzere Husrev'e bir hıl'at giydirir. Gece olunca, cariyelerin uyuduğu sırada Gül ile Dadi'sı giz-

lice kaçıp Husrev'in evine giderler. Husrev bunları hazırladığı bir eve yerleştirir. Ertesi sabah Gül'ün meydanda olmadığı, Dadi'sıyla birlikte ortadan kaybolduğu anlaşılır. Şah her tarafı aratır. Nihayet Husrev'i çağırıp durumu anlatır. Husrev: "Ben size demedim mi? Bu durumda Gül'ün bağa çıkması gerekmezdi. Gül'ü herhalde peri almıştır. Siz tasalanmayın. Ben bunun çaresine bakarım" der. Şah'ın önünde billûr bir leğene su doldurur; etrafını dolaşır, okur, üfler; sonra Şah'a döner: Gül'le aynı günde doğmuş olan bir perinin havadan geçerken onu görüp Dadi'sıyla birlikte kaptığını, Dadi'yı ayağından asıp kızını Çin dağına kaçırdığını söyler. Şah'dan kırk gün mühlet isteyerek, bu kırk günde evine kapanıp ruhları çağıracağını, türlü efsunlar okuyup Gül'ü getireceğini, ancak bu kırk gün içinde kendini çağırmamasını, işi bitince kendi gelip Şah'a müjdeleyeceğini sözlerine ekler. Husrev Şah'ın huzurundan çıkıp Cihanefruz'un yanına gider. Şah'ın emriyle kırk gün evine kapanacağı için hizmetinde bulunamayacağını söyledikten sonra eve döner. Gül'ü, Dadi'yı, Zenci kız ile Hüsna'yı ve Ferruh'la Piruz'u alıp yola çıkar. Üç erkek, dört kadın, on gün gece gündüz at sürüp dağları ovaları aşar. Nihayet haydutların barındığı bir kaleye varır. Kuledeki nöbetçinin kale muhafızına seslendiğini işiten Husrev, kadınları dağa yollar; kendi de arkadaşlarıyla birlikte haydutlarla karşılaşmağa hazırlanır. O sırada kale kapısı açılarak ikiyüz atlı görünür⁷. Husrev ile arkadaşları haydutlardan üçünü okla yere sererler. Üçünü de öldürdükten sonra, Husrev kılıcını çeker, kimini kesip kimini yaralıyarak hepsini dağıtır. Bu sırada haydutlardan üçü kadınların bulunduğu yere saldırır. Zenci kız taşlarla bunları önlemeğe çalşır. Fakat bunlardan birinin attığı bir okla yaralanıp ölür. Haydutlar Dadi'nın başını keserler. Gül'le Hüsna'yı tutup kaleye götürürler. Husrev, kaçırdığı haydutların kaleye kapandığını gördükten sonra, kadınların bulunduğu dağa doğru çıkar. Gül'le Hüsna'yı bulamaz. Zenci kızla Dadi'nın da öldürülmüş olduğunu görünce üstünü başını yırtar. Ağlayıp inlemeğe başlar. Husrev'in bu halini gören Ferruh: "Üzülme, ben çok gece baskınları yaptım. Nice kalelere yol açtım. Nice hazineleri bulup çıkardım. Bu gece kemend atıp kalenin tepesine çıkar, kızları alıp kaçıırım" diye Husrev'i teselli eder. Gece olunca Ferruh etrafı dolaşarak kalenin su ile çevrilmiş olduğunu görür. Yüzerek kale dibine gelir. Kemend atıp

⁷ Attar'ın eserinde yirmi atlıdır.

tepeye çıkar. Işık gelen pencereden bakınca, haydutlardan birinin Hüsna'yı zorladığını görür. Hüsna'nın: "Eğer o üç kişiyi de yakalarsan ancak o zaman senin kölen olurum" dediğini duyar. Ferruh ışık gelen başka bir pencereye bakar. Orada da Gül'ün bir taht üzerinde oturduğunu, haydutların başkanının da, ömrü tükenmiş gibi küskün ve bitkin, orada yığılıp kaldığını görür. Bir ışıkla Gül'e kendini tanıtır. Gül kapıyı açarak ona silâh verir. Kalede ancak on kişi bulunduğunu ötekilerin yaralı olduğunu söyler ve: "Eğer bu gece sen gelmeseydin bunların başlarını ben kesecektim" der. Dadi'nın ölümüne acındıktan sonra hemen eline kılıcı alıp haydutun başını keser. Gül'le Ferruh Hüsna'nın bulunduğu yere giderler. Hüsna bunların geldiğini anlayınca hançerini çıkarıp sızmış olan haydudun başını keser. Üçü de silâhlanıp kapı önünde yatan on kişiyi öldürürler. Kaledeki kadınlarla çocukları bağliyerek geri kalan erkekleri ikiye biçerler. Kale kapısını açıp Husrev ile Piruz'u çağırırlar. Gül Dadi'sı için ağlar. Husrev Zenci kızı da hatırlatır.

Sabah olunca kalede sayısız hazine bulurlar. Husrev bunların hepsini Ferruh'la Piruz'a bağlişlar. Bağlilanmış olan kadınları serbest bırakır. Zenci kızla Dadi'yı da gömdükten sonra, üç erkek iki kadın yola çıkar. Bunlar, bir ay karada bir ay denizde gittikten sonra bir kıyıya varırlar. Dokuz gün de böylece yürüdükten sonra onuncu gün Kayser'in köşküne erişirler. Ferruh Husrev'in geldiğini hemen koşarak Kayser'e müjdeler. Şehir donanır, halk bunları karşılamak için sokaklara dökülür. Kayser de bin atlı ile oğlunu karşılamaya gider. Baba oğul buluşurlar. Bayram bir ay sürer. Gül ile Husrev Kayser'in bağina yerleşirler..

Öte yandan, Isfahan Şahı kırk günü sabırsızlıkla geçirdikten sonra Husrev'i beklemek üzere tahtına oturur. Akşama kadar boşuna bekler. Husrev görünmeyince bir gün daha sabretmeğe karar verir. O gün de haber çıkmayınca adamlarından birini Husrev'e gönderir. Şah'ın adamı Husrev'in evine gidip kapıyı boşuna çalar. Nihayet bir komşu ev sahibinin ayrıldığını, kırk gün önce üç erkek dört kadının ata binip gittiğini söyler. Şah bunu işidince ateş kesilir; yakasını yırtar, dizini döver; öfkesinden yerinde oturamaz olur. Olayları gözünün önüne getirerek, Husrev'in hilesini anlar. Gece gündüz ağlayıp inler.

Ötede Husrev, Gül ile altı ay mutlu bir hayat geçirir. Hüsna'yı bir gün bile anmaz, unuttur. Hüsna kıskançlıktan yanar, tutuşur. Eski

hanımı Cihanefruz'a bir mektup yazarak, Hürmüz'ün şehzade olduğunu Gül'ü kaçırmak için Isfahan'a gelip bu hileyi kurduğunu, bunu ancak yolda öğendiğini, Isfahan'dan iki adam gönderirlerse Gül'ü onlara teslim edeceğini bildirir. Ertesi günü mektubu pazarda tanıdığı Isfahan'lı bir tacirle gönderir. Cihanefruz mektubu hemen kardeşine verir. Şah Gül'ü kaçırmak üzere iki kişiyi gönderir. Bunlar Rum'a gelip Hüsna'yı bulurlar. Hüsna bir sandık hazırlayıp beklemelerini, Gül'ü bir hile ile getirince hemen tutup sandığa koymalarını tenbih eder.

Hüsna iki gün sonra bir fırsat bularak Gül'e yaklaşır; Husrev'in şehirde bir sevgilisi olduğunu, her gün onunla yiyip içip eğlendiğini, eğer gözleriyle görmek isterse onu buluştukları yere götürebileceğini söyler. Gül elbisesini değiştirir. Hüsna'nın arkasına takılıp kararlaştırılan yere gider. Isfahan'dan gelenler Gül'ü görünce hemen bağlarlar; sandığın içine koyup kaçarlar. Deniz kıyısına varıp bir gemiye binerler. Gemi fırtınaya tutulup batar. İki Isfahan'lı boğulur. Gül'ün sandığı denizde yüzer, bir tahta parçasına tutunup kurtulan başka iki Isfahan'lı, memleketlerine varınca, geminin battığını haber verirler.

Gül'ün ortadan kaybolduğunu gören Husrev, umutsuzluk içinde ağlayıp inler. Mutfakta çalışan bir Hint'li cariye, o gün Gül'le Hüsna'nın çıkıp gittiğini görmüştür. Bunu Husrev'e haber verir. Husrev Hüsna'yı çağırıp sıkıştırır. Hüsna inkâr ederse de, dayağı yiyince ağlayarak suçunu itiraf eder. Husrev onu derin bir kuyuya salar.

Olup biteni öğrenen Kayser, Isfahan Şahı'na bir mektup yazarak Gül'ü hemen göndermesini ister. Şah mektubu alınca yırtar; elçiyi de sarayından kovar. Bunun üzerine Kayser bir ordu gönderir. Isfahan'lılar da hazırlanır. İki ordu karşılaşır. Akşama kadar kan dökülür. Ertesi günü savaş devam eder. Husrev, gece düşmana baskın yaparak Şah'ı öldürür. Her yeri ararsa da Gül'ü bulamaz. Gül'ün gemi ile battığını söylerler. Fakat o inanmaz. Gece gündüz Gül'ün hasretiyle ağlar⁸.

Husrev Cihanefruz'u görür. Kızcağız ıstırabdan bitkin bir hale gelmiştir. Husrev'i sesinden tanır. Biraz sonra aklı başına gelerek sevinir. Aşkını tekrarlar. Husrev ona Gül'den haber sorar. Cihanefruz da Gül'ün gemi ile denizde battığını söylerse de, Husrev yine umudunu kesmez. Cihanefruz, kendini yalnız bırakmaması, birlikte alıp götürmesi için Husrev'e yalvarır.

⁸ Burada Husrev "kati" redifli bir gazel okur. Attar'ın eserinde bu gazel yoktur

Husrev, Gül'ü buluncıya kadar kendisine izin vermesini babasından rica eder. Kayser nasihat ederse de faydası olmadığını görünce, ister istemez izin verir. Husrev, Cihanefruz'u ve Ferruh ile Piruz'u alarak on erle birlikte yola çıkar. Deniz kıyısına gelince, Piruz'u Gül'ü aramak üzere Doğu'ya gönderir. Kendi de yanındakilerle birlikte Batı'ya gitmek üzere hazırlanır. Piruz, Ferruh'un kendine tercih edildiğini görünce kıskanır. Yoldan dönerek memleketi olan Nişabur'a gider. Nişabur Şahı Şapur, Piruz'un geldiğini işitince onu huzuruna çağırır. Ferruh'un nerede olduğunu, ne yaptıklarını sorar. Piruz, Husrev'e rastladıklarını anlatarak, Ferruh'un onun yanında kaldığını, kendinin isteksiz olarak Husrev'e katıldığını, bu defa fırsat bulunca sıvışıp geldiğini, Husrev'in Gül'ü aramak üzere denizde olduğunu, Şah'ın da Gül'ü aramasının uygun olacağını söyler. Şapur da bu tavsiyeye uyarak her tarafa adamlar gönderir.

Husrev'in arkadaşlarıyla bindiği gemi fırtınaya tutulur; üç gün üç gece denizde çalkandıktan sonra, katran gibi kara, pis kokulu bir denize varır. Uzaktan güzel bir ada görünür. Yolcular oraya çıkarlar. Ada baştan başa yeşillik içindedir; türlü yemiş ağaçlarıyla doludur. Bunlar iki gün orada kaldıktan sonra yüce bir dağa varırlar. Burası da sulak ve yeşilliktir. Dağda avlana avlana yeşil bir ovaya inerler. On gün sonra arslan ve kaplanlarla dolu bir ormana ulaşırlar. Ateş yakarak vahşi hayvanları kaçırlar. Otuz gün sonra cennet gibi güzel bir adaya varırlar. Burası inci ve mercanla dopdoludur. Gece oldu mu, denizden çıkan bir bölük hayvan, ağızlarındaki parlak cevherleri yere bırakıp ışık altında sahrada otlamakta, sabah olunca da yine taşları ağızlarına alıp denize dalmaktadır. Husrev, bu "şebçerağ" ları ele geçirmek ister. Husrev'le arkadaşları, balçık hazırlayıp ağaçlara çıkarlar. Gece hayvanlar denizden çıkıp da ağızlarındaki cevherleri yere bıraktıkları sırada, bunlar ellerindeki balçıkları üzerlerine atarlar. Hayvanlar kaçar. Bunlar da inip mücevherleri toplarlar.

Oradan bir ovaya inerler. Burası yılanlarla dolu kumluk bir yerdir. Durmadan akan kum deryası içinde güçlkle yürüyebilirler. Yılanların bunlara zararı dokunmaz. Yolcular bin zahmetle ovayı geçip dağa çıkarlar. Aşağı bakınca ovada iri karıncaların dolaştığını görüp inmeğe cesaret edemezler. Dağın tepesine tırmanırlar. Burada günlerce dolaştıktan sonra bir deniz kıyısına inerler. Kendilerine gemi yapıp denize açılırlar. Kırk gün denizde dolaştıktan sonra, kırkbirinci gün yine fırtınaya tutulurlar. Üç gün üç gece denizde çalkandıktan sonra

bir kıyıya çıkarlar. Uzaktan gördükleri bir kaleye doğru yürürler. Yaklaşınca, bir ihtiyarın aydınlık sofada namaz kılmakta olduğunu görürler. İhtiyarın seccadesi yanında beyaz bir kedi yatmaktadır. İhtiyar namazı bitirince, Husrev yaklaşır. İhtiyar ona ikram eder. Oturup konuşurlar. İhtiyar Husrev'in sözlerini beğenir. Husrev ve arkadaşları, ihtiyardan yolu öğrendikten sonra dağdan inerler; bir kılavuz alıp yola düşerler. Gece gündüz giderek Rum'a varırlar. Kaysır oğlunu karşılar, yine şenlikler yapılır; meclisler kurulur, içkiler içilir. Fakat Husrev, Gül'ün hasretiyle yanıp tutuşmaktadır.

Gül'ün içinde bulunduğu sandık, otuz gün denizde yüzdükten sonra Çin'de bir kıyıya düşer. Balık tutmak için ağını kurmuş olan bir balıkçı, sandığı görüp kapağını açar. Eli ayağı bağlı ölü gibi sapsarı yatmakta olan Gül'ü çıkarır. Büyük bir taşla ayağındaki bağları koparmağa çalışırken, Gül'ün can acısından kımıldadığını görür. Bu hale sevinen balıkçı, hemen bir bahk kızartıp Gül'ün burnuna tutar. Gül kokudan aksırarak gözünü açar. Balıkçı Farsça bilmeyen bir Türk'dür. Gül Türkçe konuşarak kendini nasıl ele geçirdiğini, nerede bulunduğunu sorar. Balıkçı da sandığı deniz kıyısında bulunduğunu, burasının Çin Türkistan'ı olduğunu anlatır. Gül, beş altı günde biraz düzelir; Yirmialtı günde de büsbütün iyileşir. Gül'ün güzelliğini gören balıkçı ona el uzatmağa kalkar. Gül hemen boğazına sarılıp balıkçıyı öldürür. Ölüyü gömer. Erkeklerden korunmak için elbisesini değiştirir. Erkek kılığına girip sabahleyin yola çıkar. İki gün iki gece aç susuz yürüdüktan sonra büyük, güzel bir köye varır. Köyde yemyeşil güzel bir bahçe, bahçenin içinde de Çin Fağfuru'nun sarayı vardır. Gül sarayın önündeki ırmaktan kana kana su içtikten sonra bir gölgeliğe uzanıp yatar. Fağfur'un kızı, yatıp uyuyan güzel delikanlıyı pencereden görünce aşık olur. Delikanlıyı yanına getirtmek üzere Dadi'sını gönderir. Dadi uykudan uyanan Gül'e: "Sen uyuyorsun ama bahtın uyandı" diyerek Sultan'ın kendini istediğini, söz dinlemezse zindanı ve zinciri göze almasını söyler. Bu hale şaşırın Gül: "Yürü git; kanıma girme. Ben bir garibim; nasıl bir Sultan'a eş olabilirim" diyerek ağlamağa başlar. Dadi dönüp durumu Sultan'a anlatır. Sultan Dadi'yı üç kere gönderir. Delikanlının üçünde de gelmediğini görünce kendi gidip yalvarır. Gül ağlayıp kaçar. Fağfur'un kızı hemen bağa girer, eteklerini kana bulayarak bağırap çağırmağa başlar. Koşuşan hizmetçilere, bahçede uyurken yabancı bir delikanlının kendine sataştığını anlatır. Gül'ü yakalarlar; sille tokat kızın önüne getirirler. Kız, Gül'ü sarayda bir odaya kapat-

tırır. Hizmetçilerine de kimseye birşey söylememelerini, durumu biraz düşünmek istediğini söyler. Gece yarısı olunca Gül'ün yanına gelip tekrar yalvarır. Gül'den yine ret cevabı alınca üzgün ve bitkin dönüp gider.

Hizmetçilerden ikisi Fağfur'un kızına düşmandır. Bunlar Şah'ın huzuruna çıkıp, kızının bir delikanlı tarafından lekelendiğini, bu dedikodunun bütün şehire yayıldığını söylerler. Çin Şah'ı kızar; Kız'ın başını kesip kale burcuna asmalarını emreder. Vezirleri Sultan'ın suçlu olmadığını, suçun delikanlıda olduğunu söyleyerek af dilerler. O zaman Şah, Kız'ın gözlerine mil çekilmesini bir vezire emreder. Vezir gençliğine acıyarak Kız'ı sarayında gizler. Şah'a da emrini yerine getirdiğini söyler. Şah Gül'ün de asılmasını, sonra meydanda hazırlanacak büyük bir ateşte yakılmasını emreder. İftiraya uğrayan bir delikanlının asılacağını duyan halk meydanda toplanır. Gül iki eli bağlı saçından sürüklenerek meydana getirilir. Gül'ün güzelliğini gören halk suçun Sultan'da olduğunu söyleyerek bağırıp çağırmaya başlar. Gül suçsuz olduğunu söyler ve bunu ispat için göğsünü açıp memelerini gösterir. Şah bunu haber alınca Gül'ü getirtir, yüzünü görür görmez kıza aşık olur. Gül'ü hamama götürürler; kadın elbisesi giydirdikten sonra tekrar Şah'ın huzuruna getirirler. Şah ona aslım sorar. Gül bir tacirin kızı olduğunu, babasının denizde boğulduğunu, kendisinin de bir tahta parçasına yapışıp kıyıya çıktığını, kaygısız dolaşabilmek için erkek elbisesi giydiğini söyler. Gece olur. Sabrı tükenen Şah Gül'ü elde etmek için zorlar; yalvarıp yakarır. Fayda etmediğini görünce kızı bağlatıp zindana attırır. Kâfur adındaki bir harem ağasını da bekçi olarak bırakır. Kâfur, çirkin yüzlü fakat iyi kalplidir. Gül'ü daima teselli eder: "Derdini benden saklama ki çaresini bulayım. Sen bir şehzadeye benziyorsun; sırrımı bana aç, ölünceye kadar sana hizmet edeyim" der. Aradan bir yıl geçer. Gül eriyip biter; daha fazla sabredemez, Kâfur'u çağırıp başından geçenleri anlatır. Kâfur Husrev'e bir mektup yazmasını tavsiye eder. Mektubu Husrev'e kendi götürecektir; artık geri dönmiyecektir. Gül mektubu yazar⁹. Kâfur, bir ticaret işini sebep göstererek Şah'dan izin alır. Gül'ün mektubunu da alıp yola çıkar. İki aylık bir yolculuktan sonra Rum'a varıp mektubu Husrev'e verir. Husrev mektubu okuyunca aklı başından gider; yakasını yırtar, ağlayıp inler; Ferruh'la dertleşir.

⁹ Burada iki bendlik bir "terci" vardır. Attar'ın eserinde bu "terci" yoktur.

Ferruh Gül'ü kurtaracağını vadederek Türkistan'a gider. Şah'ın sarayını ve Gül'ün bulunduğu yeri öğrenir. Gece olunca kemend atıp dama çıkar; uyuyan bekçiyi öldürüp Gül'ün bulunduğu yere gelir. Işıklı kendini tanıtır. Gül'ün ayağındaki zincirleri elmasla keser. Zincirden kurtulan Gül, Ferruh'la birlikte aşağı iner. Bunlar sabah olmadan dağa kaçıp beş on gün orada gizlendikten sonra yola düşerler. Ferruh, geçerken, akrabasını görmek hevesine kapılır. Bu maksatla Nişapur'a uğrar. Gece tanıdıklarını ziyaret eden Ferruh, sabahleyin pazarda dolaşırken birden bire Piruz'la karşılaşır. Nişapur'a nasıl geldiğini Piruz'a sorar. O da bir takım yalanlar uydurur. Ferruh Piruz'un hilesini bilmediğin için ona olanı biteni anlatır. Piruz hemen Şah'a gidip duyduklarını söyler. Şah, Ferruh'u öldürmelerini ve Gül'ü bulup getirmelerini adamlarına emreder. Ferruh Şah'ın adamlarını görünce damdan kaçır. Gül yakalanıp Şah'ın önüne sürüklenir. Gül'ü çok güzel bulan Şah onu saraya gönderir. Arkadan kendi de gidip, güzel sözlerle onu avlamak ister. Elini uzattığı sırada Gül'den öyle bir tokat yer ki, gözleri yerinden fırladı sanıp sıçrar. Fakat sabreder. Ferruh'u aratır. Ama o çoktan şehirden dağa kaçmıştır. Ferruh on gün dağda gizlendikten sonra yola çıkar. Gece gündüz yürüyüp Rum'a varır. Husrev'e durumu anlatır. Husrev Şapur'a bir mektup göndererek Gül'ün hemen gönderilmesini ister. Şapur mektubu alınca kızıp yırtar. Husrev'e söver; elçiyi de kovar. Husrev bir ordu ile Nişapur üzerine yürür. İki asker karşılaşır. Arada kanlar dökülür. Nihayet Şapur yenilerek kaçır. Gül'ü de alıp Termid'e gider. Husrev arkasından gidip Termid kalesini kuşatır. Fakat kalenin etrafı su dolu bir hendekle çevrilmiştir. Ne köprüsü vardır ne geçidi. Kuşatma bir ay sürer. Bir gün Ferruh Husrev'in yanına gelip tasarladığı hileyi anlatır: "Kalede bir adam her gün kova ile hendekten su çekmektedir. Yüz kayık hazırlıyalım. Karanlık basınca birine ben gireyim. Hendekten su çekmek üzere kovayı bıraktıkları zaman içine gireyim. Su sanarak beni yukarı çekerler. Yukarı çıkınca kovayı çeken adamı öldürürüm. Böylece kayıklardaki yüz adamı da çeker yukarı çıkarırım. Biz yüz kişi kalenin kapısını açar, köprüyü indirir, sizi içeri alırız". Husrev bu tedbiri beğenir, Ferruh'un anlattığı şekilde yüz kişi yukarı çıkıp kalenin kapılarını açar; Husrev'in ordusu içeri girer. Kale kana boyanır. Şapur ile Piruz boyunlarında kefen, ellerinde hançer gelip Husrev'den af dilerler. Husrev Şapur'a tahtını bağışlar. Ferruh'un şefaatiyle Piruz'u da affeder. Biraz sonra kefen boynunda Gül gelir. İki sevgili birbirine kavuşur. Bir ay Termid'de

kaldıktan sonra yola çıkıp Rum'a varırlar. Kayseraskeriyle birlikte bunları karşılar. Şehir donanır; meclisler kurulur, ziyafetler çekilir. Gül Hüsna'yı getirtir. Hüsna Gül'ü görünce şaşırır; utancından yerlere geçer; ağlıyarak yalvarır. Gül onu affeder. Husrev, Hüsna'yı ahlâkça kendine benzeyen Piruz'a verir. Ferruh'u da Cihanefruz'la evlendirip Isfahan'a hâkim olarak gönderir. Bu işler bittikten sonra kendi de Gül'le evlenir. Yine şehir donanır; ziyafetler hazırlanır, sofralar kurulur. Herkes yiyip içip yeni evlileri kutlar. Bir yıl sonra Gül'le Husrev'in güzel bir oğulları olur. Çocuğun adını Cihangir koyarlar. On yıl mutlu bir hayat sürerler.

Bir gün Cihangir'le birlikte otururken Husrev'in içi daralır; gözüne ölüm görünür. Sabah olunca Husrev yüz kişiyi alıp ava çıkar. Hava çok sıcak olduğu için, üstüne bir çadır gerdirip öğleye kadar yürür. Öğleden sonra bir çeşme başında dinlenir: "Artık bu vakitten sonra av bulunmaz. Ben de çok yorgunum; biraz uzanayım" der. Çadırlar kurulur; yatak yapılır; Husrev uzanıp yatar. Meğer orası bir yılanın yatağı imiş. Yılan her gün gelir; su içip yatar; sıcak geçince gidermiş. Husrev'i yatmış gören yılan onu zehirleyip öldürür. İkinci olduğu halde efendilerinin uyanmadığını gören Husrev'in adamları çadıra girince onu ölmüş bulurlar. Kayser'e haber gider. Gül felâketi öğrenince üstünü başını parçalar; saçlarını dibinden keser. O kadar ağlar ki dağlar, taşlar dayanamaz. Askerler sancaklarını başaşağı getirirler; oklarını kırıp yaylarını yakarlar. Husrev'in bindiği atın kuyruğunu keserler. Husrev'in tabutu, önünde ihtiyar Kayser olduğu halde şehrin kapısından girince, herkes başına toprak saçar. O kadar ki, yer yüzü topraktan görünmez olur. Gül, kâh baygınlıklar geçirir, kâh çöşüp bağırır. Gündüz yemeği, gece uykuyu düşünmez. Ağlayıp inler, Cihangir'in yalvarmaları fayda vermez.

Bir buçuk ay böyle geçer. Bir sabah yine kocasının mezarı başına giden Gül, mezarın üstüne kapanıp can verir. Anasını sarayda bulamıyan Cihangir kabristan'a koşar, onu babasının mezarı başında ölmüş bulur, yeniden matemler tutulur.

Aradan altı ay geçer. Kayser de hastalanır. Torunu Cihangir'i yanına çağırıp tahtını ona bırakır. Adâletten ayrılmamasını, herkese iyilik etmesini, ihtiras peşinde koşmamasını, askerine iyi bakmasını, düşmanını hor görmemesini, barış zamanında hazırlıklı olmasını, verdiği sözde durmasını, savaşta mertçe dövüşmesini, düşmana aman

vermemesini, sırrını karısına bile açmamasını tavsiye eder. Kayser sözlerini bitirince son nefesini verir.

Çeviri ile aslı:

Eski edebiyatımızda “tercüme” kelimesinin özel bir anlamı vardır. Eskiler, çevirilerde asla uygunluğu, daha çok Kur’an ve Hadîs ile önemli din ve bilim eserlerinin çevirilerinde aramışlardır. Bunun dışında kalan eserlerde, hele hikâyelerde konuyu esas olarak almışlar, beğenmedikleri motiflerle parçaları atarak, kendiliklerinden bazı eklemeler yaparak onu yeniden işlemişlerdir.

Tutmacı’nın eseri bunlardan biridir. Eski ürünlerimizden biri olan bu mesneviyi aslı ile karşılaştırarak, Farsça’dan çevrilmiş eski hikâyelerdeki bu özelliği belirtmek istedim¹⁰

Kısaltmalar:

Tutmacı, Hozistan Şahı’nın kızı Gülruh’un güzelliğini şöyle anlatıyor :

Haberde böyle dimiş ol sühan-senc
 Ki bu sözde iletmişdür öğüş renc
 Ki Hōzān Şāhınuñ bir māh-çihre
 Kızı varidi bu ‘ālemde şöhre
 Gül-endām ü şeker-leb zühre-pāsuḥ
 Özidi gül-beşekker adı Gülruḥ
 Eğer ‘ākil göreydi zülf ü ḥālin
 Perişān olup unudaydı ḥālin
 Delü ger ḥüb ruḥsārın göreydi
 Revān ‘ākil olup öñin direydi
 Tamāmet naḫş-bend ü şüret-ārāy
 Anuñ naḫşın yazarlardı beher cāy
 Ne deñlü varise üstād-ı ḥāzık
 Dilerdi kim yaza ol ḥüsne lāyık
 Ḥarīre anca çekdise raḫamlar
 Muvāfık düşmedi şındı ḫalemler
 Dilinde ulu kiçinüñ Gül’idi
 Ḳamusı ‘ışkına çün bülbülidi

¹⁰ Nushadaki imlâ, yanlışlarıyla birlikte olduğu gibi tesbit edilmiştir.

Nice bedr aña olaydı berāber
Sözinden kāsıdidi şehd ü şekker

Sebağ alurdu cādū gözlerinden
Hayāt alurdu ulu sözlerinden

Dehān-ı tengi goncaydı şekerlü
Lebi yāķūt u la‘lidi güherlü

Dudağı hacletinden āb-ı hayvān
Yire geçmişidi çün cism-i bīcān

Dehānı teng-i şekker lik gül-reng
‘Āşıklar hātırı bigi velī teng 30a-31b

Attar'da Gülrüh şöyle tasvir edilmektedir.

الا ای پیک باز تیز پرواز
چو در عالم نداری یک هم آواز
دی گر میزنی بی دم چو من زن
نفس بیخویشتن با خویشتن زن
چو یک همدم نمی بینی زمانی
که خواهد بود همدم در جهانی
تو خود را تا ابد محرم تمامی
که هم همخانه هم همدم تمامی
بگوی این قصه و باخویشتن گوی
بخوش گفتن ببر از خویشتن گوی
چنین گفت آن سخن ساز سخن سنج
که بُرده بود عمری در سخن رنج
که شاهنشاه خوزان دختری داشت
که هر موئیش در خوبی سری داشت

سمن بر خواهر بهرام بودی
 گلش اندام و گلرخ نام بودی
 به نگشادی شکر از شرمگینی
 گلش میخوانده انداز نازینی
 اگر عاقل بدیدی نقش رویش
 شدی دیوانه زنجیر مویش
 و گر دیوانه دیدی روی آناه
 چو عاقل آمدی زان نقش در راه
 همه صور تگران صورت آرای
 ز رویش نقش بردندی بهر جای
 چو مومی شد ز رویش نقش ارتنگ
 که نقشش بود دلرا نقش بر سنگ
 چو مثل نقش گل در هیچ حالی
 نبود امکان نقش او خیالی
 چو نقاشان چینیش نقش بستند
 قلم بر نقش حسن او شکستند
 زبانها پر ز شرح حال او بود
 بر ایوانها همه تمثال او بود
 نبود ماه را اندازه او
 زمه بگذشته بُد آوازه او
 چه بودی پیش روی او ستاره
 که بودی ماه پیشش پیشکاره

کمین برانس و جان زلفش چنان داشت
 که هر مو نیش جانی در میان داشت
 کما نرا پسر زاع هر دو ابروش
 کشیده تا بگوش از زاع گیسوش
 دو چشم او ز صد جادو سبق داشت
 ولکن مردمی را بر طبق داشت
 هزاران قلب بشکسته بدیده
 از ان مرثگان صف در صف کشیده
 برخ بر هر بتی خالی دگر داشت
 ولیکن خال او حالی دگر داشت
 لب جانبخش او را آبیوان
 شده چون صورتی بیجان بر ایوان
 چنان آن پسته او خوش نمک بود
 که سوزش از زمین تا بر فلک بود
 دهانش تنگ شکر لیک گلرنگ
 چو چشم مردم دیده زهی تنگ

s. 86 - 87

Görüldüğü gibi, Tutmacı bu parçada Attar'ın ilk beş beytini atmış, tasvirleri de hayli kısaltmıştır.

Tutmacı Gülruh'un dadısını şöyle tasvir ediyor:

Meğer kim bir 'acūze dāye vardı
 Ki mekrinden cihānuñ māye vardı

Füsün-ger mākir ü muhtāl gāyet
 Füsün-gerlik aña olmuş hidāyet

Şekilde bü'l-'aceb kār-ı zamāne
 Cihān fi'li anuñla dermiyāne

Eğer cādūluğa āheng ideydi
 Taşı çün mūm u mūmı seng ideydi
 Seherde şol kadar gīrā-nefesdi
 Ki Şeyh-i Necd katında hīç kesdi¹¹
 Göñül bağlayuban ger sihr ideydi
 Tağı tağun katına iledeydi
 Kati taş bağı mekrile toluydı
 Her işde çābik ü key bilgilüydi
 Gül'e yaprağ bigi ditrerdi herdem
 Ölürdi gelse nāgeh Gülruh'a gam
 Vatan gördi vü gevher yoğ vaṭanda
 Çemen gördi vü gül eksük çemende v. 36 a

Attar'da bu tasvir şöyledir:

گل گلگونه چهره دایه داشت
 که در خورده شناسی مایه داشت
 فسونگر بود مرغ چابک اندیش
 بدیدی حیلہ صد ساله از پیش
 بشکل بو العجب کاری چنان بود
 که لعب چرخ با او در میان بود
 اگر در جادوی آهنگ کردی
 زسنگی موم و مومی سنگ کردی
 چنان در ساحری کیرا نفس بود
 که شیخ نجد با او هیچکس بود
 زهی کان آتشین دم بر گرفتی
 اگر بر سنگ خواندی در گرفتی

¹¹ Şeyh-i Necdî: Necd halkını dinsizliğe ve ahlaksızlığa teşvik eden adam. Söylentiye göre, Peygamber'in ölümünden sonra Şeytan, Necd'den Şeyh-i Necdî kılığında çıkmış.

زبانی داشت در حاضر جوانی
 به تیزی چون دم تیغ از شتابی
 دل سنگین او از مکر پُربود
 بغایت سخت گیر و نرم بر بود
 چو صبحِ پیر بی خورشید روشن
 دمی دم می نزد بی گل بگلشن
 چو برگ گل بر و لرزنده بودش
 که گلرخ گوهری از زنده بودش
 چو تخت زر ز سیمین تن تهی دید
 سرا چه بی رخِ سرو سہی دید
 وطن میدید گوهر در وطن نه
 چمن میدید گلرخ در چمن نه

s. 105-106

Tutmacı burada da tasviri hayli kısaltmıştır.

Değişiklikler :

Şair, bazı kere Attar'daki tasvirleri bir yana bırakarak konuyu kendi istediği şekilde tasvir etmiştir. Meselâ, düğünden sonra Gül ile Husrev'in gece başbaşa kaldıkları anı şöyle anlatıyor:

Ma'a'l-kışsa çü vaqt oldu ki Husrev
 Gül'ün tapusına girdi Şeh-i nev
 Çü ağıardan serâçe oldu hâlî
 Gül'ün katına girdi Şâh hâlî
 Oturmuşdı güneş gibi Gül-i ter
 Müselsel turrası çün sünbül-i ter
 Çü açdı bürka'ın ol nağr-ı päsuh
 Yirün naç'ına urdı ay ü gün ruh
 Gehî nüş u gehî bâzî gehî nâz
 Gehî birbirine ikrâm ü i'zâz

Çü gördi hüsn içinde beğdeşi yoḡ
Şeh-i ferzâne bes urdı ruḡa ruḡ v. 236 a - 236 b.

Attar'da şöyle tasvir edilmiştir:

بآخر چون ز شب یکنیمه بگذشت
 مه روشن ز اوج خیمه بگذشت
 سرای خلوت خسرو چنان بود
 که گفتی جنت الفردوس آن بود
 نشسته همچو خورشیدی گل تر
 دو زلفش تازه تر از سنبل تر
 شهنشاه و شراب و شمع و شب بود
 گل و شاهد شکرئی شهد لب بود
 فروغ رویشان باهم چنان بود
 که دو خورشید را گوئی قران بود
 نه چون گل دید کس بر آسمان ماه
 نه چون دیدار خسرو در زمین شاه
 چو خسرو دید گل را همچو ماهی
 نشستن خالی و خوش جایگاهی
 نشست اندر بر او چست خسرو
 که از وی کام دل می جست خسرو
 چو برقع بر گرفت آن نغر پاسخ
 نهادش ماه بر نطع زمین رخ
 شه بیدار بوسی چند در رفت
 بکام خود میان کام در رفت

گل تر نیز از خسرو شکر خواست

s. 561-562

هزاران بوسه داد و نیز در خواست

Görüldüğü gibi Tutmacı'daki üçüncü ve dördüncü beyitler Attar'ın üçüncü ve dokuzuncu beyitlerini karşılamaktadır. Tutmacı öteki beyitlerin bazısını atmış bazını da değiştirmiştir. Attar'da bunu takibeden 24 beyitte Husrev ile Gül konuşurlar. Tutmacı bu parçayı almamıştır. Şöyle devam etmektedir:

Ma'a'l-kışsa Gül'i çün hürmen-i gül
Firâş-ı atlas üzre Şâh-ı şengül

Yaturup kendü mænend-i şanavber
İlerü vardı ol Şâh-ı semen-ber

Bulup zulmet tılısmından necâtı
Ele getürdi nakd âb-ı hayâtı

Şuña kim hasret olmuşdur Skender
Şeh'e ol gice ol oldu müyesser

Görür bir kal'a gümüşden yasanmış
Şeh anı göricek billür şanmış

Daği iki kanat kapu kurulu
Kilidi üstine bir mühr urulu

Velî ser-mest olmuş päs-bâni
Key âsân oldu (zabt) ol gice anı v. 360 b

Tutmacı'da bu tasvir 6 beyit daha böylece devam ettikten sonra, bahis şu beyitle sona eriyor :

Yağıldılar firāk odile on yıl
Ki bir dem bunlara vaşl oldu hâşıl v. 361 a

Buna karşılık Attar'da şu beyitler yer almaktadır:

باآخر چون زحد شد شاه را صبر
گرفتش صبر همچون راه را ابر
چو آگه گشت از سالوس او شاه
بسالوسش کجا بيشد فروجاه

بجفت خویش جانش بود مشتاق
 میان جفته جفتی زد بران طاق
 مگر ملک سلیمان زانِ او بود
 که آنشب باد در فرمان او بود
 در آنشب سخت طوفانی خوش افتاد
 که در هم گشت آب و آتش افتاد
 چو سوئی شاه آنشب باد ره داشت
 کلاه از باد چون آنشب نگه داشت
 چو شه بر لوح سیمین زد قلم را
 بمهر خویشتن یافت آن صنم را
 چو بر لوحش قلم زد آن ستمگار
 شتی کرد از قلم لوحش قلم وار

s. 564

Bu tasvir Attar'da on beyit daha devam ettikten sonra, bahis şu beyitle sona eriyor :

بغم ده سال در عالم دویدند
 که تابیغم شبی باهم رسیدند

s. 565

Tutmacı, insan tasvirlerinin de çoğunu değiştirmiş, aslından başka şekle sokmuştur. Meselâ:

Meğer ol zenginüñ bir kıızı vardı
 Şanasın mutlakā dīv-i seğardı

Kılı ser-nizliği kirpi bigidi
 Teni yumşahlığı dörpi bigidi

Çū badincanidi yüzinde burnı
 Şanasın ziv ye tulumidi karnı

v. III a

Attar'da şöyledir:

مگر زنگی ناخوش دختری داشت
 چو دیگک از خوردنی ناخوش سری داشت
 شکم از فریبی مانند کوهان
 بنری هفت اندامش چو سوهان

s. 280

Başka bir örnek:

Görürler dāyei bir zişt yüzlü
 Deve dudaḡlu vü pūzine gözlü
 Yañahlar cevz bigi rişe rişe
 Cefā 'ādetlü naḡs u cevri-pişe

v. 149-150

Attar'da şöyledir:

چو دزدان چهره ان دایه دیدند
 ز نیکوئیش بی سرمایه دیدند

s. 360

Tam çevirme :

Tutmacı'nın olduğu gibi aldığı yahut tam olarak çevirdiği beyitler de vardır:

Çū ebr-i nev-bahārī eşk-rizān
 Şabādan gül bigi ūftan ü hīzān

چو ابر نوبهاری اشک ریزان
 چو گلبرک از صبا افتان و خیزان

s. 92

v. 31 b

*

Odıla şu nicesi oliser yār
 Yeḡūd bir arada tāvūsile mār

چگونه آب با آتش شود یار
 بسی فرقت از طاوس تا مار

s. 97

v. 33 a

*

Şehüñ aldı yolın çün şîr-i bîşe
Berûbe bâzî ol 'ayyâr-pîşe

v.138 b

s. 336

بود ره پوشی چون شیر پیشه
بروبه بازی آن عیار پیشه

*

Gül olan yirde Hüsñâyı niderler
Dür olan yirde mîñâyı niderler

Baş olcağızın efser kem olmaz
Meh olan yirde hōd ahter kem olmaz

Çū şubḥ ola ne hācet daḥi encüm
Şu olan yirde kim eyler teyemmüm

Çoḥ oluridi kim Hüsñâyı Şeh-zād
Yañilup bir gün eylemezidi yād

Nice kim Şāh'a geh geh görünürdi
Şeh anı hîç görmeze ururdi

Ferāgat Husrev ü Gül şām ü şeb-gîr
Olurlardı bile çün şekker ü şîr

Bu hālden kati gam-nāk oldı Hüsñā
Gül'e gāyetde pürkîn oldı Hüsñā

Bu kayguyile cūşa geldi reşki
Kenārın göl iderdi dün gün eşki

Bu temşili dimiş dāñā zihî hōş
Ki bāşed reşk sūzānter ez āteş

v.164 a

چو گل باشد که از حسنا کند یاد

چو در باشد که از مینا کند یاد

چو سر باشد ز افسر کم نیابد

چو ماه آمد ز اختر کم نیابد

چو صبح آید که جوید وصل انجم

چو آید آب بر خیزد تیمم

بسی بودی که حسنا پیش شهزاد
 با ستادی و شه را نامدی یاد
 بسی بودی که شه را بینمودی
 بشاه شاه ازو آزاد بودی
 بشادی خسرو و گل شام و شبگیر
 بهم بودند دایم چون می و شیر
 دل حسنا ز گل در جوش افتاد
 گهی بیهوش و گه مدهوش افتاد
 بجوش افتاد در آندۀ زرشکش
 کنارش گشت دریای ز اشکش
 زدانا این سخن آمد مراخوش
 که گفتا رشک سوزان تر ز آتش

s. 421

*

Sipāhān'a girüp Kāyşer çü Cemşid
 Münevver kıldı ol şehri çü hürşid
 Sipāhān'uñ ne kim gencīnesi var
 Bağışladı ne kim genci nesi var
 Ululara buyurup hil'at-ı hāş
 Buyurdı kiçilerine hāşu'l-hāş
 Velī kalmışidi Hüsrev te'abda
 Gül'üñ derdile her yana talebde
 Nice kim şordı Şāh-ı mu'teber hiç
 Kimesne virmedi Gül'den haber hiç
 Didiler kim Şeh'e Gül garkoldı
 Cihānda sen selāmet kal ol öldi
 Bu sözden olmadı ol Şāh neymid
 Ki 'āşık kalur ümmidile cāvīd
 Göñülde gitmedi ol māh mihri
 Ki nakşolmışdı cān levhında çihri

v. 178 b

فروشد شه باسپاهان چو جمشید
 منور کرد عالم را چو خورشید
 در گنج گهر بر خویش بگشاد
 ببخشش هر دو دست از پیش بگشاد
 بزرگانرا بخلعت نامور کرد
 همه کار سپاهان معتبر کرد
 ولی پیوسته خسرو در تعب بود
 که از مهر گشش آنجا طلب بود
 بسی زان بت خبر جست و نمی یافت
 بهردم بیشتر جست و نمی یافت
 بشه گفتند گشت آنماه غرقاب
 ازو با ماهی آگاهست با آب
 نشد یکنره از گل شاه نو مید
 که عاشق زنده ز امید است جاوید
 دلش خالی نشد از مهر آن ماه
 خیالش بسته نقش چهر آن ماه

s. 450

Eklemeler :

Tutmacı, Attar'daki bazı beyitleri almamış, buna karşılık, onda bulunmayan bazı beyitleri eserine eklemiştir. Meselâ damdan bağçeye bakarken Hürmüz'ü görüp aşık olan Gülruh, ertesi günü bağçedeki havuz başında bir eğlence hazırlamalarını emrediyor. Bu sırada kendini teselliye çalışan Gülruh'a Attar şöyle söyletiyor:

چرا باید زهر اندیشه فرسود
 که گر شادیست و گر غم بگذرد زود
 کنون باری چرا غمناک کردیم
 که میدانیم روزی خاک کردیم

s. 112

Tutmacı bu parçayı:

Niçün ola gönülde guşsa müdgam
 Kiçer çünkim hemîşe şādī vü gam
 Gelün zevk idelüm kim öliserüz
 Cihândân şöyle hasret kalısaruz v. 38 b

beyitleriyle karşıladıktan sonra kendiliğinden şu parçayı ekliyor ki, bu Attar'da yoktur:

Nice ay gün toğa tohna iy yār
 Ki biz olmayavuz hergiz haber-dār
 Süvār olmışiken rahş-ı hayāta
 Niçün tiz bitmeyevüz her cihāta
 Ola bir gün yitürevüz hayātı
 Ne atı bulavuz ne hōd cihātı
 Pes imdi eldeyiken görelüm hōş
 Dime yarın beri gün görevüz uş
 Virelüm bir nefes gönül murādın
 Alalum dünyenün her dürlü dadın
 Cihānuñ şādlığı gam değer mi
 Bu dirlik bir nefes mātem değer mi
 Yiyüp içüp temāşā kılalum key
 Gehī şayd u gehī nuql ü gehī mey v. 39 a

Biraz sonra, Attar'ın bir çok beyitlerini atmış olan Tutmacı, sazların ahenge başladığını anlattığı sırada şu beyitleri ekliyor ki, bunlar da Attar'da yoktur:

Sipāhān perdesinde düzedüp çeng
 'Irāka eylediler rāst āheng
 Gehī zengüle geh nev-rüz u şeh-nāz
 Dü-gāh ü çār-gehde itdiler sāz
 Ohıdılar gazel şol resme kim Gül
 Muhayyer oldı şevkından çū bülbül v. 39 b

Yine meselâ, Kayser, Hozistan'dan gelen elçinin, kendi oğlu Hürmüz olduğunu anladıktan sonra onu yanından ayırmak istemiyor.

Halbuki Gül'ün hasretiyle yanan Hürmüz, bir an önce sevgilisinin yanına dönmek için ısrar etmektedir. Hürmüz'ün gitmeğe karar verdiğini anlayan Kayser, ona izin veriyor. Tutmacı, bu arada şu düşüncede bulunuyor ki, bu beyitler Attar'da yoktur :

Ata miskîn oğul dir ü virür cān
 Oğul virmez ata ölürse bir nān
 Atanuñ oğlıdur gözleri yağı
 Oğul ataya bir il bigi yağı
 Ne deñlü yavuz olurise ata
 Gülele dilemez kim oğlın ata
 Bu sözi sen fesāne şanma şādık
 Bu kavle naşş-ı Kur'an oldu nātık
 Size düşmendür oğlñuz kıziñuz
 Gerekse söğünüz gerek kıziñuz¹²
 Sevesi sizi dāyim şerre yilter
 Budur nef'i ki herdem zarra yilter
 Kıyāmet günü āmennā ve şaddak
 Ki olasıdurur şeksüz muhaqqak
 Seni da'vīye çeken tutıban el
 Kızuñ u oğluñ oliserdür evvel
 Ki yā Rab dādum al ki bu harāmī
 Baña yidürdi bilmezdüm harāmı
 Olursa üşbu eldendür ziyānı
 Ve ger olmazsa gamdur cāvidānī
 Bu kamusile eksük olmasunlar
 Bize itdüklerini bulmasunlar v. 97 b-98 a

¹² Burada şair Kur'an'ın bir âyetine işaret ediyor. Enfal suresinde böyle bir âyet vardır:

واعلموا انما اموالكم واولادكم فتنه و ان الله عنده اجر عظيم

âyet 28. Kur'anı tercüme ve tefsir edenler bunu: "biliniz ki evlâdınız ve mallarınız sizin için fitnedir" şeklinde türkçeye çevirmişlerdir. İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Kur'an tercümesinde buradaki "fitne" kelimesine "sınama" anlamını veriyor ki, daha doğru olsa gerektir. Birçok şairler, sırası geldikçe bu âyete işaret ederek, evlâd ve aile hakkında aynı düşüncede bulunmuşlardır.

Eserde şairin kendiliğinden eklediği daha birçok beyit vardır. Birkaç örnek daha:

Cihānuñ şādlığı ğam değer mi
Bu dirlik bir nefes mātem değer mi v. 39 a-s.112

*

İçinde ışk odı başında sevdā
Öñinde fikr-i yār u havf-ı a'dā v. 42 a -s. 119

*

Tutayım derdimüñ dermānı yoğdur
Niçün bu gicenüñ pâyānı yoğdur v. 50 b-s. 142

*

Gicesin ahi degilsin ay ü il
Eğer 'ömrümiseñ rāzıyem eksil v. 51 a-s. 143

*

Seni ğamkīn dileyen olmasun şād
Harāb olsun diyen bulmasun ābād v. 73 a-s. 196

Bundan başka Tutmacı'nın eserinde görülen gazellerle terc-i bent de Attar'ın eserinde yoktur.

Olduğu gibi çevrilen deyimler ve ata sözleri:

Tutmacı'nın eseri atalar sözü, deyim ve eskiden "hikmet" adı verilen nasihat yollu söz bakımından çok zengindir. Şair bunların bir kısmını tam yahut değişik olarak Attar'dan çevirmiş, bazısını da kendiliğinden esere eklemiştir. Attar'dan tam yahut değişik olarak çevrilenler:

Eyü halkuñ kime vardur ziyānı
Çū türkūñ yoğ bari şirīn-zebānī v. 15 a

s. 56 ترا از خلق خوش نبود زیانی
چو زرندهی بکس باری زبانی

*

Ne şāh-ı sebz k'ānuñ yemişi var
Anuñla baltacınuñ ne işi var
Yemişsüz olcağ şāhı keserler
Geñi balta urur gāñi keserler v. 19 a

s. 63 چو شاخ سبزم آرد میوه دربار
 ز بی بزرگی برون آیم بیکبار
 و گری میوه شد شاخ سر افراز
 بسوزم تا نماند بارکش باز

*

Ki yoḥdur şayrulukdan ḳati zaḥmet
 Cihānda ne ḥō saḡlık bigi ni‘met

Bu iki şükre daḥi itme süstlük

Biri emn ü birisi ten-dürüstlük v. 25 b

Bu beyitler, Attar'ın şu beyitlerinin tam çevirisidir :

s. 76 بتر از تن شکستن زحمتی نیست
 درائی تندرستی نعمتی نیست
 دو نعمت را مکن در شکر سستی
 یکی زان امن و دیگر تندرستی

*

Ger ihlāşı seḫerseñ sen riyādan
 Gedā-yı ḥūb yeḡ zişt pādişādan

Sañā ḥūb yüz gerek şāhı nidersin

Güneşüñ olcaḳ māhı nidersin

Şeker çūn pāk ü şirīn ola andan

Hemān yi şorma aşlını ki ḳanden v.33 b

s. 97 چو هم نیکو بود هم خوش گدائی
 بسی خوشتر ز ناخوش پادشاهی
 ترا روئی نکو خواهد چو شاهی
 نکو روی است او دیگر چه خواهی
 شکر چون در صفت افتاد شیرین
 شکر خوری چه پرسی از کجاست این

*

Nite şu 'ışk odına idiser kār
Ya balçık güneşi örter mi iy yār v. 36 b

Attar'da şöyledir :

s. 107 چو هر دم آتشی در پی نشیند
چنان آتش بآبی کی نشیند

*

Ululardan meşeldür üşbu bir söz
Ki hūb yüzūn belāsıdur yavuz göz v. 38 a

Bu da olduğu gibi şu beytin çevirisidir :

s. 110 حدیث مرد حکمت گوی نیکوست
که چشم بد بلای روی نیکوست

*

Ḳum içine yağı niçün dökersin
Ya havanda şuyı nice döğersin v. 48 b

Bu da olduğu gibi çevrilmiştir :

s. 137 چه مبریزی میان ریگ روغن
بهرزه آب میکوبی بهاون

*

Aşılma yolda bīdār ol u 'ākıl
Ki bir yılda olur bir hac hāşıl v. 60 b

Attar'da şöyledir:

s. 166 بروزی پیش مه نتوان قرانکرد
حجی نیکو بسالی بیتوان کرد

*

Nite puhte kıla āteşi bir cūş
Nite bir günde yimiş irişe hoş v. 60 b

Attar'da şöyledir:

s. 166 نکردد پخته هر دیگی بیک سوز
نیابد پختگی میوه بیک روز

*

Yakın bilgil ki kamu yirde iy yār
Yaluñuzluk bigi hiç olmıya kār v. 61 a

Bu beyit de olduğu gibi çevrilmiştir:

یقین میدان که تو ور هیچ کاری
چو تنهایی نیابی هیچ یاری
s. 167

*

Bu hāle şol meşel toğru şanuğdur
Ki kapuda ahan su bulanuğdur v. 61 b

Bu da olduğu gibi çevrilmiştir.

ولی نیکو مثل زد پیر اصحاب
که چون بردر بود تیره بود آب
s. 168

*

Meselde bir oyuncudur bu gerdün
Ki her dem gösderür şuret diğەر-gün v. 76 b

Bu da aslında olduğu gibidir:

فلك گوئی یکی بازیگر آمد
که هر ساعت بر نگی دیگر آمد
s. 210

*

Aña dāye didi kim iy şeker-leb
Çayırmağıl ki ābistendurur şeb v. 83 b

Attar'da şöyledir:

بچربی دایه گفتش تو مکن خویش
که شب آبستن است و روز درپیش
s. 223

*

Çeleb bir kapu yapsa maşlahatdan
Açar yüz kapu daği menfe'atdan v. 84 a

Bu beytin tam karşılığı burada değil 73. sayfada vardır ve şöyledir:

که حق يك در بیندد مصلحت را
دری دیگر گشاید منفعت را
s. 73

Değiştirilerek çevrilen deyimler ve ata sözleri :

Zihi hōş ki meşeldür ululardan
 Ki eyelük eyle vü şuya bırağ sen
 Suda ol eyelüği bilmese balıq
 Qoruda zāyi' itdürmeye Hâlik v. 98 a

Bu iki beytin birincisi olduğu gibi çevrilmiştir. İkincisi aslında yoktur. İlk beyit şöyledir:

s. 247 نکو گفت آن حکیم نکته پرداز
 که نیکوئی کن و در آب انداز

*

Aña dir kim gelürse qatunā Şāh
 Anı sürme qatunđan iy yüzi mäh
 Aña gösder nifāk u zerq eyle
 Saqalına gül ü qatluca söyle v. 139 a

Bu beyitler aslında şöyledir:

s. 337 بدو گفتا اگر شاه آیدت پیش
 مرانش از برو بنشان بر خویش
 فغانی میکن و زرفی همی باز
 لبی پر خنده میدار و همی ساز

*

Bu temşili dimiş dānā zihī hōş
 Ki bāşed reşk sūzānter ez āteş v. 164 a.

Tutmacı burada mısraı bir kelimeyi değiştirerek olduğu gibi almıştır. Aslı şöyledir:

s. 421 ز دانا این سخن آمد مرا خوش
 که گفتا رشك سوزان تر ز آتش

*

Zihī hōş dimiş ol üstād-ı ferheng
 Ki ger çāhī küñi zīreş mekün teng v. 172 b

İkinci mısraı olduğu gibi alınan bu beytin de aslı şudur:

s. 438 چه نیکو گفت خون آلوده سر هنگ
که گر چاهی کنی زیرش مکن تنگ

*

Bu temsili zi hōş dimiş ol üstād
Ki uyhūdur ere sultān-ı bīdād v. 177 a

Bu beytin ashı şöyledir:

s. 448 یکی نیکو مثل زد پیر استاد
که خواب مرد سلطان هست بیداد

*

Meşeldür bu haber 'ālemde meşhūr
Ki çoḥ isteyici bulcı olur v. 200

Attar'da şöyledir:

s. 497 شنو دستم من از گوینده راه
که یا بنده بود جوینده راه

*

Şunuñ köprüsini çün kim şalavuz
Bu kez düşmen saḫalına gülevüz v. 228 b

Attar'da deġişik olarak şöyledir:

s. 546 پل آن قلعه را بر آب بندیم
بدولت دشمنان را خواب بندیم

*

Ḳodı Ferruḥ eyüliġine anı
Kimesne itmez eylükden ziyānı v. 231 a

Attar'da şöyledir :

s. 549 شه از بهر دل فرخ چنان کرد
که هرگز بر نکو کاری توان کرد

*

Attar'da bulunmıyan deyimler ve ata sözleri :

Eserde yer alan atalar sözü, deyim ve hikmet niteliğindeki şu beyitleri de şair kendiliğinden eklemiştir :

Meşeldür üşbu sözi 'âkil añlar
Öñin añlamıyan şoñını taşlar v. 20 a

*

Kemâl ehli ile olsañg musâhib
Ki andan ma'rifet kesbit 'acâ'ib
Özin bilmez ile durma oturma
Ömür zâyi' geçer 'akluñ itürme v. 21 b

*

Ki 'âlemden kimesne almadı dād
Ecelden olmadı hiç kimse āzād
Eğer peygamberān ü gerçi ümmet
Cihāna geldi gitdi küllī ḥasret v. 24 a

*

Nedür ḥālūñ senūñ ü nolduñ āḥır
Kilimūñi şuya top şalduñ āḥır v. 43 b

*

Nihān eyleme benden rāzı iy ḥūr
Meşeldür kim dimişler el eli yur v. 44 a

*

Ne dürlü ḥâlde olursa değül ḥōş
Kişi söyliyese vaqt olsa ḥāmūş v. 45 b

*

Ere dilden irişür çoḡ nedāmet
Dilūñ tutariseñ başuñ selāmet v. 55 a

*

Ucuz bulur seni 'izzūñi bilmez
Cihānda rāygānuñ ḡadri olmaz v. 57 b

*

Meşeldür ululardan bu şekerler
Ucuz et şorvasın ite dökerler v. 58 a

*

Şolar kim söz bināsını kōmıŝlar
 Bu temşili iken zībā dimişler
 Ki sini seveni sevgil perīse
 Seni sevmiyeni sevme hūrise v. 58 b

*

Ol odça kaçdı sen su bigi aħduñ
 Ne böyle kilimüñ şuya biraħduñ v. 59 a

*

Revādur ağlamaklarına gülmek
 Bu dirlikden saña yeğrekdür ölmek v. 59 a

*

Ki derde birkez otil em olmaz
 Deñiz bir meŝk ŝuyile kem olmaz v. 60 b

*

Ki altun aķça girse ele birenc
 Yine tiz gider elden olsa yüz genc v. 66 a

*

Sezādur sen anı sevmek sezādur
 Ŝu katında teyemmüm ne revādur v. 69 b

*

Siyākat içre gāyet pāye vardı
 Ki sözde bir kılı iki yarardı v. 80 b

*

Sen aŝıhma iken göñlüñi hōŝ tut
 Ki atlaslar olur eyyāmilen tut v. 84 a

*

Aħi aķluñı diŝür sen saña gel
 İken daħi kilimüñ top şuya ŝal v. 126 a

*

Çū geldüñ bunda dönüp gitmek olmaz
 Ŝu katında teyemmüm itmek olmaz v. 126 a

*

Dilerdi kim hisārı fethideydi
 Yehūd kapu kılıçlayup gideydi v. 130 a

*

Ma‘ânide kılı iki yarardı
Şehûn her dürlü işine yarardı v. 173 a

*

Bilemez nitdüğini ‘aklı şaşdı
Gül ü sünbül açuğ bāzāra düşdi v. 240 b

Efsaneler ve hurafeler:

Eserde efsaneler, hurafeler, mübalağalar ve eski görenekler de yer tutar. Tutmacı bunların bazısını olduğu gibi, bazısını da değiştirerek almıştır.

Şu iki beyitte “İsa’nın iğnesi” efsanesine işaret edilmektedir. Bunlardan birincisini Tutmacı kendiliğinden eklemiş, ikincisini Attar’dan almıştır:

Eğer ‘İsānuñ iğnesi düşeydi
Sināndan yire nite irişeydi¹³ v. 82 a

Mesih iğnesi düşse āsmāndan
Yire irişebilmezdi sināndan v. 175 a

s. 442 ز چرخ ار سوزن عیسی فتادی
ندام تا زمینش راه دادی

*

¹³ Efsaneye göre, İsa’nın üzerinde dünya eşyası olarak bir tas, bir tarak, bir de iğne varmış. Bir adamın eliyle su içtiğini, başka birinin de parmaklarıyla sakalını taradığını görünce, tası ve tarağı atmış. Göğe çıkarıldığı sırada dördüncü katda üstü aranılmış, iğne bulunduğu için o katda bırakılmış. Es’ad Dede’nin şu beyti bu efsaneye işaret eder:

Māsivā naqşına iplik kadar olma mā’il
Ehl-i tecridi yolından alıkor bir iğne

Hākānī de şu beytle aynı efsaneye dokunmaktadır:

تم چون رشتهٔ مریم دوتا شد دلم چون سوزن عیسیت یکتا

Şair birinci mısradaki vücudunun Meryem’in ipliği gibi iki kat olduğunu söylüyor. Buradaki “rişte-i Meryem” tamlamasının aslı şudur:

Meryem’in kullandığı iplik o kadar ince imiş ki iki kat edilmeden görülemezmiş. Neş’et de şu beytle aynı efsaneye dokunuyor:

Tār u pūdı olalı cāme-i ‘ışkuñ rek-i cān
Pirehen rişte-i Meryemle kabā geldi haña

Bir hurafeye de şu beyitle işaret edilmiştir:

Yiri şol resmile kan deldi keşdi
Öküzden öte bahğa irişdi v. 226 b

Şu beyitler de mübalâğaya birer örnektir:

Yimişinden eğer biri düşeydi
Bulaydı elli günde irişeydi v. 187 b

s.468 درختانی که بودی بر سر تیغ
ازو یکماهه ره بودی فرو میغ

*

Yüceydi eyle bürci ol hişāruñ
Ki irişmezdi vahmi rüzgāruñ v. 227 b

s.544 چنان بر جش به پیوسته بودی
که مهرا درشدن ره بسته بودی
مگر ماه فلك از برج او تافت
که اوج خویشتن در برج او یافت

*

Şu beyitler de eski matem göreneklerini anlatıyorr:

Tamāmet tonlarını eyledi çāk
Ayağdan düşdi dökdi başına hāk v. 240 b

s.573 بنج نخ پیرهن را چاک کرده
ز پای افتاده بر سر خاک کرده

*

Dibinden kesdi zülf-i 'anberini
Hızāb itdi kanile ruḥlarını v. 240 b

s.573 بریده موی عنبر بار از سر
فکنده جامه* پرکار از بر

*

*Biñ atun̄ kuyruġını kesdilerdi
Sıyup oġları yaylar yasdıladı* v. 240 b

دریده پیرهن خیل و حشم را
فکنده سر نگون چتر و علم را
هزاران اسب ادهم دُم بریده
لگام وزین او برهم دریده

s. 574

Bazı motifler:

Şu beyitler de Leylâ ve Mecnun hikâyesindeki bir motifi hatırlatıyor¹⁴

Saña çirkin göründi ise ol yüz
Benüm gözümle baġ kim göresin yüz

v. 48 b

بچشم تو اگر آناه ز شت است
بچشم من چو حوری از بهشت است
بچشم تو اگر دیویست پر خشم
بچشم من چو مردم اوست در چشم

s. 137

Attar bu motifi *Musibet-name*'sinde de kullanmıştır: Halife Harun, Leylâ'yı gördükten sonra Mecnun'u çağırıp, sevgilisinin güzel olmadığını söyler. O da şu cevabı verir:

نیست نقصان در جمال آن نگار
هست نقصان در نظر ای شهریار
کر بچشم من ببینی روی او
توتیا سایی ز خاک کوی او

¹⁴ Bu motif, Arap kaynaklarında "Mecnun-Leylâ" ve "Cemil-Buseyne" gibi aşk kahramanları hakkında geçer. Halife Abdü'l-Melik b. Mervan yahut Harun, bunlara sevgililerini işaret ederek: "Senin sevdiğin bu mu?" diye sorar. Onlar da: "Benim gözümle baksan başka türlü görürdün" tarzında cevap verirler. Bir çok şairler bu motifi kullanmışlardır.

داشت بادا روی لیلی در جهان
تا بماند خویش اندر مهان

Şu beyitler de Leylâ ve Mecnun hikâyesindeki bir tasviri hatırlatıyor:

Yüreklerindeki 'ışık eyledi cûş
Mey içmedin buları kıldı ser-hōş

Biri hōd 'ışkile gitmişdi elden
Birisi derde yāridi ezelden

Birisi 'ışkile mest olmuşidi
Koyup 'aklı tehî-dest olmuşidi v. 70 b

می نا خورده مست افتاده هر دو
شده چون بیہشان بی باده هر دو
یکی را پای در گل مانده از عشق
یکی را مست بردل مانده از عشق
یکی چون ماه در تاب اوفتاده

s. 193

Buna benzer bir tasvir Nizami'nin *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinde de vardır. Nizami Leylâ ile Mecnun'un son defa buluştukları zamanki hallerini şöyle tasvir ediyor:

کز یک قدحی نخورده بر دست
این گشت خراب و اندگر مست
تا دست بر آمدن در اغوش
از دست شد این و آن شد از هوش

*

XIV. yüzyılın sayılı ürünlerinden biri olan bu mesnevi, edebî değeri fazla olmamakla birlikte, arkaik kelime bakımından hayli zengin, yazış ve deyiş bakımından da ilgi çekicidir. Eserin dil özelliklerini de başka bir yazımda ayrıca inceleyeceğim.